

SIMON KATALIN

A Vinca-kultura telepe
Tiszasszigeten

1976 tavaszán Matuz Edit régészeti terepbejárást végzett Tizsaszigeten. A község déli részén, az Aradi u. 46. sz. ház kertjénél az előző években nagyméretű homokbányát nyitottak.

Matuz Edit az agyagbánya környékén neolitikus cserepeket talált, ez indokolta a leletmentő ásatást, amely dr. Trogmayer Ottó vezetésével 1976. március 22-én indult és április 9-ig tartott.

A helybeliek tanúsága szerint a terület korábban nem állt mezőgazdasági művelés alatt, mindig legelőnek használták.

A leletmentő ásatás során öt szelvényt nyitottak. A Vinca-kultura négy hulladékgyűjtőre került elő. Ezek:

- az I. szelvény 1. sz. gödör,
- a IV. szelvény 2. sz. gödör, amely átnyúlt az V. szelvénybe is,
- az V. szelvény 3. sz. és 4.sz. gödör.

A 2. és 3. sz. gödörnek csak a szelvénybe eső részét bontották ki, a két gödör északi szélének feltárását későbbre halasztották.

Az I. szelvény 1. sz. gödréből a Vinca-kultura leletein kívül néhány, az AVK késői periódusába tartozó cseréptöredék, illetve egy ugyanilyen korú, kiegészíthető edény darabjai kerültek elő.

Az I. szelvény 1. sz. gödör jelentkezésétől -72 cm mély

volt, alja szabálytalan, néhány bemélyedéssel tagolt.

A IV. szelvény 2. sz. gödör keleti felének alját -120 cm, nyugati felének alját -150 cm mélység jelentette. A gödör aljának teljes felszínén foltokban égésnyomokat figyeltek meg. A gödör keleti részének aljában a gödör falával párhuzamosan félkörívben karólyuksor húzódott. /Néhány karólyuk az V. szelvény 2. és 3. sz. gödre között is előkerült./

A II. szelvényben a felszín megnyesése után nem tapasztaltak elszíneződést, így a szelvény mélyítését befejezték.

A III. szelvényben a második ásónyomig csak néhány, a Vinca-kulturába tartozó cseréptöredék került elő, köztük egy oltárkép lábtöredéke és egy pár hozzátartozó cserép.

A IV-V. szelvény közti 30 cm-es tanufal lebontásából szintén Vinca-leletanyag került elő.

A feltárás folyamán megmunkált csonteszközöket, kőeszközöket, egy hálónéhezéket és egy átfúrt kagylóékszert is találtak.

Más korból származó leletanyagot jelent a IV. szelvényben talált rézkori sír, ÉK-DNY irányításu, jobboldalán fekvő zsugorított csontvázzal.

Az arca előtti edényke oldalra billent.

Dolgozatomban az I. szelvény 1. sz. gödrének, valamint a IV. szelvény 2.sz. gödrének leletanyagával foglalkozom.

A Vinca-kultura kerámiájának leírása

A kerámiát három nagy csoportba oszthatjuk:

- durva kerámia
- közepes minőségű kerámia
- vékonyfalú, finom kerámia

I. Durva kerámia

Általában vastagfalú, sárgásbarna, sárgáspiros színű, matt felületű, pelyvával vagy homokkal soványított, jó égetésű cseréptöredékek tartoznak ide. Előfordulnak fekete, szürkésfekete, sötétbarna kavicssal soványított darabok is.

A csoportban a következő edényformákkal találkozunk:

- egyenes vagy egészen enyhén befelé hajló peremű, magas, kissé ívelt falu tárolóedények, fazekak, függőlegesen feltett szalagfülekkel. Ezek az edények általában díszítettek.
- puttonyedény darabjai;
- nagy tálak töredékei.

Díszítésük:

- az egyenes perem lehet bevagdalt vagy benyomkodott díszítésű;
- a perem alatt ujjhegygel benyomkodott pontsor húzódik;
- ugyanez a díszítés boríthatja az egész oldalfelületet is;

- a Schlickwufot függőlegesen vagy ferdén kenték rá az edény oldalára. Előfordul, hogy a perem alatt egy-két sort vízszintesen vittek rá az oldalfelületre.
- megvan az egész oldalfelületet borító köröm- illetve ujjhegy-benyomkodás;
- viszonylag gyakori a csipettdísz;
- vízszintesen vagy függőlegesen feltett, ujjbenyomással tagolt plasztikus bordák;
- bütykdísz;
- ujjheggyel benyomott, illetve ugyanígy két-három részre osztott bütyök;
- vízszintesen átfúrt bütyökfül;
- besimitások.

Természetesen a díszetlen kerámiát is képviselik cseréptöredékek.

II. Közepes minőségű kerámia

Sárgásbarna, sárga, sárgászörös, vörösesbarna, szürke, szürkésbarna, barna, szürkésfekete színűek, időnként az edény külső oldalát vékony barna bevonattal látták el. A soványítás homokkal, ritkábban pelyvával történt, égetésük általában jó. Nagyon ritkán kavicsal soványított darabokat is találunk.

Ebbe a csoportba tartozhatnak egészen vastagfalú tároló

edények, fazekak is; ezeknek a formája megegyezik a durva kerámiánál leírt edényformákkal.

A vékonyabb falú edények esetében a következő formákkal találkozunk:

- tálak: az oldalfal általában egyenes, ritkábban ívelt;
- a csészék, kis edények bikónikusak. Peremük egyenesen levágott, illetve egyes esetekben fölfelé elvékonyodó vagy megvastagodó kihajló perem is lehet. A bikónikus edények hasvonalán gyakran kihúzott, elvékonyodó kis bütyök helyezkedik el. Az edényfülek között találunk függőleges szalagfület; kis hegyesedő, függőlegesen átfúrt bütyökfület; függőleges ujjbenyomással két részre osztott bütyökfület.
- csótalpas tálak: alacsonyak, bikónikus tálrészük lehetett.
- kiöntőcsöves edényke;
- négy bütyökszerű lábön álló kis tál.

Erre a kerámia csoportra jellemző díszítések:

- benyomkodott perem;
- perem alatti finom, ferde besimítások;
- perem alatti lyuk;
- gyakori a fényezés;

Az edény teljes felülete lehet fényezett, de olyan eset is van, amikor a matt felületet sávkokban fényezték.

- a fényezetlen sárgás színű kerámiát sokszor vörössel festették, főleg a csőtálpas tálakat, de olykor a bikónikus csészéket, kis edényeket is;
- plisszédísz;
- Schlickwurf;
- a tűzdelt szalgdíszes töredékek száma nagyon alacsony;
- karcolt díszek:
  - az oltárlábak töredékeit V-alakban összefutó, bekarcolt vonalak díszítik;
  - vízszintes vagy ferde bekarcolások;
  - a peremen ferde bekarcolt vonalak;
- a nagyobb tároló edényeken ujjbenyomással tagolt plasztikus bordát találunk;
- függőleges vagy vízszintes besímitások;
- kis, kihúzott bütyök a hasvonalon; kettő-három is lehet egymás mellett;
- ujjhegy- és körömbenyomkodás sorosan.

III. Finomkerámia

Világosbarna, barna, szürkésbarna, szürkésfekete, fekete, sárga, sárgásbarna színű homokkal vagy homokkal és pelyvával soványított, jó égetésű, vékonyfalú kerámia. A vékony barna bevonatos felület itt is jelentkezik.

Az edényformák megegyeznek a közepes minőségű kerámia edényformáival.

/Megjegyzés: egy edényben vörös festéknyomok találhatóak./

Díszítés:

- a fényezés általában az edények külső oldalán jelenik meg, de a belső oldal is lehetett fényezett. Ebben a kategóriában is előfordul, hogy a matt külső felületet sávokban fényezték.
- egyes esetekben az edény oldalán finom besimításokat találunk;
- ritkán az edény peremének belső oldala simított;
- vörös festés az edények peremén, oldalán vagy a csőtalpon jellemző.

Az AVK késői horizontjába tartozó kerámia leírása

Az I. szelvény 1. sz. gödréből előkerült egy sárgásbarna színű, barnásszürke foltos, pelyával és homokkal soványított jól égetett edény, belül fényezés nyomaival. Pereme le-törött, nyaka, oldala és feneke is töredékes, de meglévő darabjai és analógiája alapján rekonstruálható:

- egyenesen levágott peremű, hengeres nyakú, négyszögletesedő hasú edény volt.

Díszítése:

- a nyakon egészen sekély és széles hullámvonal, az vállvonalon egyenes vonal, a tompa hasvonal fölött és alatt mély, széles bemélyített hullámvonal fut körbe. A hasvonal kiszögletesedő részén kis ellapított bütyök ül.

A leletanyagba több sárgásbarna, valamint barnásszürke színű, pelyvával és homokkal soványított jó minőségű, bemélyített ívelt és egyenes vonalakkal díszített cserép tartozik. A bemélyítés sekély és széles. Egy töredéken a négyszögletesedő oldalat kettő + három koncentrikus kör bemélyítésével díszítették. Ugyanezen a darabon bemélyített párhuzamosok is vannak, három egymás mellett.

A Vinca-kulturába tartozó leletanyagot a kultúra "A" fázisába soroljuk a következő jegek alapján:¹

- a durva kerámia csoportjában gyakori az ujjbenyomással tagolt perem;

- szintén a durva kerámián belül a Schlickwurf-díszítés aránya igen magas;
- ugyancsak ebben a csoportban fordul elő sűrűn, hogy az edény egész oldalát csipettdíszsel, körömbenyomással borították;
- a csőtalpas tálak alacsonyak;
- van képviselője a négy bütyökszerű lábon álló kis tálnak is;
- a közepes és jó minőségű kerámia profiljai jellegzetes Vinca "A"-profilok;
  - kihajló peremű, bikónikus-hasas edények;
- kevés a fekete fényezett kerámia;
- a tűzdelt szalagdíszes cserepek száma nagyon alacsony;
- gyakori az ujjbenyomással készült minta:
  - megtalálhatjuk sorosan a perem alatt, de boríthatja az egész oldalfelületet is.
- ennek az időszaknak a jellegzetes tárgyai a Tiszaszigeten meglévő csontsimítók is.

A fenti jellemzők legjobb analógiáit a vincai tell alsó rétegeiből és más Vinca "A"-lelőhelyekről ismerjük, illetve a tűzdelt szalagdíszes kerámia a Vinca "B" időszaktól jellemző.²

Ha összehasonlítjuk Tiszaszigetet és Ószentivánt VIII. Vinca-kulturába tartozó telepének leletanyagát, megállapíthatjuk, hogy a tiszaszigeti telep közvetlenül megelőzi a Vinca "A-B" koru Ószentiván VIII. telepét.^{3,4}

Az első négy helyen felsorolt jellemzők arra mutatnak, hogy a kultúrának ebben a periódusában a Körös-Starcevo-hagyományok még erősen érvényesülnek.⁵

Tehát a Körös-csoport életének végén már számolhatunk a Vinca "A"-időszakkal a Dél-Alföldön.

Az AVK késői periódusába tartozó edény a Tiszadob-csoport sajátja és a kerámiatöredékek között vannak Barca III. típusúak is.⁷ A Barca III-horizont a Tiszadob-csoport szintjénél egy fokozattal korábbi.

Kalicz Nándor és Makkay János szerint a Tiszadob-csoport kerámiája megfelel a szlovákiai Gömör-vonaldíszes kerámiának.⁸

J. Pavuk és S. Siska Tiszadob-Kapusany-csoportnak nevezi ezt a kultúrjelenséget. Nézetük szerint Kapusany és Peder lelőhelyek alapján a csoport genetikai kapcsolata kimutatható a Barca III-típussal, bár a kettő között egy nagyobb kronológiai hiátus van. /A Barca III-típus már a középső neolitikum kezdetét jelenti./⁹

J. Lichardus véleménye az, hogy a Barca III. és a nála fiatalabb Tiszadob-csoport között van vonaldíszes horizont: ennek felel meg a Gömör-vonaldíszes kerámia és a tulajdonképeni AVK. Ezt a horizontot Kopciány lelőhely jellemzi és ebből a Barca III. típust követő vonaldíszes szintből fejlődött ki Klet-Szlovákiában a tiszadobi típusú vonaldíszes kerámia, melynek itteni lelőhelyei Kapusany, Peder, Blazice és Lástovce.¹⁰

Mivel a Barca III-típusú kerámia a tiszaszigeti Vinca "A"

telepen importként értékelhető, a Barca III. horizontot egyidejűnek tekintjük a Vinca "A" horizonttal.¹¹ Ugyanezt mondhatjuk el a tiszadobi csoportról is.

Mindezek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

Ha a tiszadobi csoport egyidős a Vinca "A"-időszakkal, akkor szükségképpen a tiszadobi csoportnál idősebb horizontot képviselő korai Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrájának élete a Vinca "A" időszakot megelőző Körös-csoport életére esik. A fentiek alapján az AVK fejlődését részben párhuzamosíthatjuk a Körös-csoport fejlődésével.¹²

Trogmayer Ottó, J. Lichardus és Kalicz Nándor, Makkay János a vonaldíszes kerámia és a Körös-Starcevo-kör kronológiai viszonyának kérdésében eltérő véleményen vannak.

Trogmayer Ottó szerint az AVK fejlődése részben párhuzamos a Körös-csoport fejlődésével.¹³

Jan Lichardus szerint a Protolinienbandkeramik egyidős a legkorábbi Körös időszakkal.¹⁴ Ennek megfelelően a Barca III. típus késő-Körös-Starcevo időszakkal egyidejű.¹⁵

Kalicz Nándor és Makkay János szerint a Barca III. típus a Szatmár csoportból fejlődött ki, ami megfelel a michalovcei Protolinienbandkeramiknak. Mivel a Szatmár csoportot a késő-Körös-Starcevo időszakkal egyidejűnek tekintik, nézetük szerint a Barca III. típus csak a Körös kultúra vége után feltételezhető.¹⁶

A tiszaszigeti telep anyaga bizonyító erővel csatlakozhat az elmondottak alapján azokhoz a nézetekhez, melyek a Körös csoport és a vonaldíszes kerámia kultúrája - legalábbis részleges - egyidejűségét feltételezik.

Jegyzetek

1. LAZAROVICI, Gh.: Banatica III. /1975/
LAZAROVICI, Gh.: AMA XV. /1977/ 19-26.o.
LAZAROVICI, Gh.: Banatica II. /1973/
QUITTA, H.: JmV B. 46. 1962, 47-55.o.
QUITTA, H.: Aus Ur- und Frühgeschichte 1962, 95.o.
2. HOLSTE, Fr.: WPZ 1939/2. 1-3.o.
3. QUITTA, H.: JmV b. 46. 1962.
4. BANNER, J. - PÁRDU CZ, M.: AE 1946-48. 29.o.
A szerzők megállapítása szerint a Bánáti kultúra időrendben fiatalabb a Körös-kulturánál, annak csak utolsó kiugrásait találhatta itt.
5. Az Ószentiván VIII. lelőhely leletanyagának felülvizsgálata valamint a dél-alföldi terepbejárásokból származó, Vinca-kulturába tartozó kerámia további összegyűjtése módosíthatná a kutatások során eddig elért eredményeket.
6. KALICZ - MAK KAY: Bp. 1977, 65. t. 10; 170.t. 12
/analógia/
7. HÁJEK, L.: Arch.Rozhl. 9. /1957/, 3-9.o.
8. KALICZ - MAK KAY: i.m. 100.o.
A szerzők szerint a Tiszadob-csoport korai fázisa párhuzamos a Vinca "A"-fázis végével, a Tiszadob-csoport késői fázisa a Vinca "B" periódussal áll szinkronban.

9. PAVUK, J. - SISKA, S.: Sl. A. XIX/a. /1971/, 360.o.
10. LICHARDUS, J.: AR XII. /1972/, 116.o.
11. KALICZ -MAKKAY: i.m. 100.o.
A Vinca-kultura és a Tiszadob-csoport kronológiai viszonyát vizsgálva a szerzők megállapítják, hogy a Tiszadob-csoport korai fázisa párhuzamos a Vinca "A"-periódus végével, késői fázisa pedig a Vinca "B" fázissal.
- LICHARDUS, J.: Germ. 50. /1972/, 10.o.
Megállapítása szerint a Keleti Vonaldíszes Kerámia 2. fokozata megfelel a kelet-magyarországi AVK-nak, ez az időszak pedig párhuzamos a kora-Vinca-periódussal.
12. Ezt támasztják alá a következő cikkek is:
TROGMAYER, O.: Studien..., Neumünster, 1968, 5-9.o.
TROGMAYER, O.: MFME 1966-67/2. 35-40.o.
TROGMAYER, O.: AR XII. /1972/, 71-75.o.
13. TROGMAYER, O.: i.m.
14. LICHARDUS, J.: Germ. 50. /1972/, 12.o.
15. KALICZ - MAKKAY: i.m. 28.o.
16. KALICZ - MAKKAY: i.m. 28-29.o.

Irodalomjegyzék

- BANNER János - PÁRDUCZ Mihály: Ujabb adatok Dél-Magyarország újabb kőkorához
/ÁÉ 1946-48. 19-30.o./
- HÁJEK, L.: Nova skupina páskové keramik na východním Slovensku
/Arch. Rozhl. 9. /1957/, 3-9.o./
- HOLSTEB, Fr.: Zur chronologischen Stellung der Vinca-Keramik
/WPZ XXVI/2. /1939/, 1-3.o./
- KALICZ Nándor - MAKKAY János: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene
/Akadémiai Kiadó, Bp. 1977/
- LAZAROVICI, Gh.: Ceramica neoliticului banatean
/Banatica III. /1975//
- LAZAROVICI, Gh.: Die Beziehungen der Vinca A-Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan
/AMA XV. /1977/, 19-26.o./
- LAZAROVICI, Gh.: Tipologia si cronologia culturii Vinca in Banat
/Banatica II. /1973/ Zusammenfassung/
- LICHARDUS, J.: Beitrag zur chronologischen Stellung der östlichen Linearbandkeramik in der Slowakei
/AR XII. /1972/, 116.o./
- LICHARDUS, J.: Zur Entstehung der Linienbandkeramik
/Germ. 50. /1972/, 1-15.o./

- PAVUK J. - SISKÁ, S.: Neolithische und äneolithische Besiedlung der Slowakei
/Sl. A. XIX/2. /1971/, 360.o. Zusammenfassung/
- QUITTA, H.: Die bandkeramische Kultschale von Köthen-Geuz
/JmV B. 46. 1962. 47-55.o./
- QUITTA, H.: Zur ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa
/Aus Ur- und Frühgeschichte, 1962, 95.o./
- TROGMAYER Ottó: Bemerkungen zur Chronologie des Frühneolithikums auf dem Süd-Alföld
/MFME 1966-67/2. 35-40.o./
- TROGMAYER Ottó: Ein Beitrag zur relativen Zeitstellung der älteren Linearkeramik
/Studien..., Neumünster 1968, 5-9.o./
- TROGMAYER Ottó: Körös-Gruppe - Linienbandkeramik
/AR XII, /1972/, 71-75.o./

Rövidítések

- AVK: Alföldi Vonaldiszes Kerámia
AÉ: Archaeologiai Értesítő
AMA: Acta Musei Apulensis
AR: Alba Regia
Arch.Rozhl.: Archeologia Rozhledy
Germ.: Germania
JmV.: Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte
MFME: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
Sl.A.: Slovenska Archaologia
Studien..., Neumünster: Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte; Neumünster
WPZ: Wiener Prähistorische Zeitschrift